

Strokovni članek/1.04

Marija Kozar - Mukič

ARHIVSKI PODATKI KOT VIR ZA ETNOLOŠKO PREUČEVANJE SLOVENCEV NA MADŽARSKEM

Poleg preučevanja sodobnega življenja narodne manjšine bi bilo potrebno tudi „klasično“ raziskovanje Porabja, ki bi odkrivalo

družbenozgodovinski razvojni proces na tem področju pred letom 1900. Taka raziskava bi bila lahko temelj za poučevanje slovenske in lokalne zgodovine v porabskih šolah. Avtorica v svojem prispevku predstavlja nekaj arhivskih podatkov, ki pričajo o načinu življenja porabskih Slovencev v obdobju med 17. in 20. stoletjem.

Posvetovanja Slovenskega etnološkega društva v Brežicah leta 1978 sem se udeležila kot absolventka etnologije, moj prispevek pa je bil objavljen v 2. številki Glasnika za leto 1978, z opombo "prva diplomantka iz Porabja". V prispevku sem opozorila na pomen etnološkega raziskovanja narodnih manjšin in prebrala predlog za načrt etnološkega raziskovanja Porabja.¹ Izmed predlogov se je uresničila ustanovitev slovenskega muzeja v Monoštru, vzpostavilo pa se je tudi sodelovanje slovenskih in madžarskih etnologov v obliki vzajemnega sodelovanja na konferencah, pri izmenjavah razstav med Etnološkim muzejem v Budimpešti in Slovenskim

etnografskim muzejem, med Muzejem Savaria v Szombathelyu, Muzejem Avgusta Pavla v Monoštru in Pokrajinskim muzejem v Murski Soboti in na Ptuju. Probleme, ki zadevajo intimno življenje Porabcev, sta – po načrtu – raziskovali domači etnologinji Marija Kozar in Katarina Hirnök. To je zahtevalo metodo neposrednega opazovanja z udeležbo. Pri obdelavi tem sta se avtorici posvetovali tako z madžarskimi kot s slovenskimi etnologi.

Pri raziskovanju narodnih manjšin na Madžarskem je poudarek na t. i. tradicionalni kmečki kulturi. Za družbo v drugi polovici 20. stoletja pa ni bil več značilen le način življenja kmetov, temveč polkmetov, delavcev in drugih socialnih skupin. Socialna razslojenost se je spremenila tudi v Porabju. V drugi polovici 20. stoletja je bilo največ polkmetov, z mlado generacijo pa se je hitro večalo število delavcev.

Etnološka raziskovanja niso imela le znanstvenega značaja, zadostila so tudi praktičnim potrebam porabske slovenske manjšine. Tako tudi vključitev Porabja v akcijo ETSEO s topografijo Slovenskega Porabja in monografijo Gornjega Senika. Poskus sinteze raziskovanj preteklih dvajsetih let pa je Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem. Poleg preučevanja sodobnega življenja narodne manjšine bi bilo potrebno tudi "klasično" raziskovanje Porabja, ki bi odkrivalo družbenozgodovinski razvojni proces na tem področju pred letom 1900. Taka raziskava bi bila lahko temelj za poučevanje slovenske in lokalne zgodovine v porabskih šolah.

Porabje je bilo vključeno v dolgoročno raziskovalno akcijo slovenskih etnologov *Način življenja Slovencev v 20. stoletju*, ki se je začela ob koncu sedemdesetih let. Kot sestavni del dolgoročnega projekta so izšle tri knjige Marije Kozar: etnološka topografija *Slovensko Porabje* (1984), etnološka monografija *Gornji Senik* (1988) in *Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem* (1996).² Pri vseh treh knjigah je avtorica kot osnovni vir uporabljala spoznanja, ki so ohranjena le v spominu najstarejše generacije oziroma v strokovni literaturi, ki se neposredno nanaša na te podatke in to pokrajino. Uporabljeno je bilo le malo arhivskih virov, ker zahteva

arhivsko raziskovanje veliko časa. Raziskovalec Porabja pa je bil prisiljen raziskovati predvsem na terenu, saj so *informatorji, priče načina življenja v 20. stoletju umirati, do danes praktično tudi izumrli*. Idealno bi bilo, če bi sprti raziskovali na terenu in v arhivu, toda za to ni bilo dovolj strokovnjakov in ne dovolj časa. Avtorica treh knjig je sicer že od leta 1982 poskušala raziskovati tudi v *Arhivu Železne županije* in je tudi objavila nekaj prispevkov iz zbranega gradiva.³ Intenzivno se je lotila arhivskega raziskovanja po izidu etnološkega slovarja. V uvodu le-tega je bilo namreč nakazano, da "vsebinsko bogastvo gesel se lahko še poglobi z novimi, predvsem zgodovinskimi, arhivskimi podatki ... kar napoveduje, da bo prej ko slej potrebna nova, popravljena in dopolnjena izdaja."

V nadaljnjem bi rada predstavila nekatere izmed do zdaj zbranih arhivskih podatkov, ki pričajo o načinu življenja porabskih Slovencev od 16. do 20. stoletja.

Iz 16. stoletja so ohranjeni *urbarji*, ki pričajo o vinogradništvu, o posestnih in družbenih razmerah, o priimkih in krstnih imenih prebivalcev. Med datjavami v Ritkarovcih leta 1593 je zapisano slovensko "syrošnicza, ozemnazeth" (sirotka, osemnajst) in "zbirica". Zadnje je skupno ime za dajatev, ki je vsebovala kokoš, gos, sir, maslo, jajce, fižol, laneno in konopljeno seme, laneno predivo in seno. Iz *urbarja* za leto 1642 lahko izvemo, da so na Gornjem Seniku podložnikom še dovolili lovljenje rib in rakov v tamkajšnjem potoku. Prepovedali pa so pretirano podiranje dreves v gozdu.⁴

Prve podatke o kmetijskih orodjih, noši, živini in pridelkih smo zasledili v pritožbi gornjeseniškega kmeta svojemu zemljiškemu gospodu. Leta 1663 so kmeta oropali in hoteli ubiti. Roparji so večkrat vdrli v klet in hlev. Ukradli so: 13 pintov (7 l) masla, dve motiki za krčenje gozda (kar priča tudi o krčenju), neko drugo motiko, koso, srp, hlače in belo obleko, dve kravi in telico.⁵ Turki so ropali po porabskih slovenskih vaseh že pred monoštrsko bitko (1664). Iz arhivskih dokumentov je med drugim razvidna *družbena sestava* vasi. Turki so ugrabili ugledne vaščane (protestantskega predikanta, kovača, župana, upravnika posestva ipd.) in zanje zahtevali odkupnino.

V *popisu* iz leta 1720 in 1728 so podatki za poljedelstvo, živinorejo in trgovino. Razvoj gospodarstva lahko spremljamo v odgovorih na devet vprašanj pred davčno rektifikacijo Marije Terezije (1767). Zadnji popis pred odpravo tlačanstva leta 1828 priča o kvaliteti zemljišča, o gojenju žitaric (več rži kot pšenice, ovsu ali ajde), o krompirju, koruze. Orali so tako, da so *pripregali* po štiri goveda. Kosili so samo seno, otave ne, ker je voda poplavlila travnike. Precej podatkov je o vinogradništvu, o obdelovanju vinogradov. Za stanovanje v hiši pri vinogradih in za plačilo v pridelku so obdelovali vinograde vaščanov *viničarji*. V popisu so zapisana tudi njihova opravila, dolžnosti in pravice. Enocelične hiše *viničarjev* so narisane na katastrskih mapah (npr. Gornji Senik 1840).

Popis omeni *sezonestvo*. Porabski Slovenci so si daleč od doma služili kruh na žetvi, mlačvi in pri drugih poljedelskih opravilih.⁶ O družinsko sorodstvenih vezeh, podedovanju lahko beremo v *oporokah*. O ženitovanjskih šegah, ljudskem pravu pričajo pogodbe, v katerih mati

ali oče oženi hčerko z moškim, ki bo skrbel za gospodarstvo. Po letu 1848 je zemljiški gospod podpisal pogodbo s svojimi bivšimi podložniki o zemljiški odvezi in izmenjavi zemljišč.⁷

V 19. stoletju pričajo o načinu življenja porabskih Slovencev med drugim tudi *inventarji*. Iz teh je razvidno, v kakšnih hišah so živeli, kakšna kmetijska orodja so uporabljali, kaj so pridelovali. Spoznamo družinsko sorodstvene vezi in dednopravne razmere.⁸

V začetku 20. stoletja so začeli Porabci odhajati s trebuhom za kruhom čez morje, v Ameriko. Iz dokumentov, ki so nastali v zvezi s *potnimi listi*, in zapisnikov o nameravanem ilegalnem izseljevanju, se lahko razbere reven način življenja v porabskih vaseh.

Po drugi svetovni vojni - od 1950 do 1990 - so se ohranili *zapisniki in poročila krajevnih svetov in okrajnega partijskega odbora*. Socialistična javna uprava in stranka sta skrbeli tudi za kmetijstvo. Iz teh zapisnikov izvemo, kako so odkrili prvega koloradskega hrošča, kako so morale pionirske čete pod vodstvom gasilcev v poletnih počitnicah iskati in uničevati *koloradske hrošče*. V petdesetih letih, ko je bilo obvezno oddajanje pridelkov, so se ljudje večkrat pritoževali, ker niso smeli doma mlatiti. V porabskih vaseh je bilo v tem času namreč še veliko s slamo kritih hiš. Za kritje so lahko uporabljali le z roko omlačeno rženo slamo, država pa je dovoljevala le skupno *mlačev* z *mlatilnicami*.

Socialistična stranka je predpisala določene roke za konec žetve, pospravljanje koruze in podobno. Vasi - na Gornjem Seniku tudi hišne skupine - so tekmoval med sabo. Leta 1952 je na primer Gornji Senik pozval vse vasi na Madžarskem, da bi *tekmoval* v tem, katera bo pred rokom oddala določeno število perutnine in jajc. Državnega rezultata ne poznamo, v monoštrskem okraju pa je zmagal Gornji Senik.⁹

Arhivski podatki za Gornji Senik so objavljeni v

1 Marija Kozar - Mukič, Pomen etnološkega raziskovanja narodnostnih manjšin, v: Glasnik SED 18 (1978)/2, 46-48.

2 Slovensko Porabje, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja - 20. stoletje, Ljubljana, Szombathely 1984. Gornji Senik, Način življenja Slovencev v dvajsetem stoletju, Monografije, Szombathely, Ljubljana 1988. Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem, Monošter, Szombathely 1996.

3 Etnološko gradivo Štefana Lülika (prispevek k zgodovini slovenske etnologije), v: Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije 1, Ljubljana 1982, 75-76.

Arhivski podatki o načinu življenja Slovencev v okolici Monoštra na Madžarskem (18. stoletje), v: Razmerja med etnologijo in zgodovino, Gradivo s posvetovanja v Mariboru, november 1984, Ljubljana 1986, 90-95.

Podatki o načinu življenja prekmurskih Slovencev v 18. Stoletju, v: Zbornik soboškega muzeja 4, Murska Sobota 1995, 77-89.

4 Arhiv družine Batthyány, Državni arhiv Madžarske, mikrofili, MOL Batthyány It. P. 1322. IV. fol. 109.

5 Arhiv družine Batthyány, Državni arhiv Madžarske, mikrofili, MOL Batthyány It. P. 4339. 9. sept. 663.13.

6 Popis iz l. 1828, Arhiv Železne županije.

7 Pogodba zemljiškega gospoda s podložniki iz Gornjega Senika l. 1866, Arhiv Železne županije.

8 prim: Marija Kozar-Mukič, Iz porabskih inventarjev, v: Traditiones 25, Ljubljana 1997, 125-130.

9 Zapisniki sej krajevne skupnosti na Gornjem Seniku 1951, 1953-1967, Arhiv Železne županije in dokumenti okrajnega odbora Madžarske socialistične delavske stranke v Monoštru, Arhiv MADS, Szombathely.

zgodovinsko-etnološki monografiji vasi, ki je pravkar izšla v seriji "Knjižnica stotih vasi/v letu tisočletnice madžarske državnosti".¹⁰

Precej podatkov je zbranih za *dopolnjeno izdajo Etnološkega slovarja Slovencev na Madžarskem. V inventarjih slovenskih vasi monoštrske opatije (Slovenska ves, Števanovci, Otkovci, Andovci, Verica)* s konca 18. in začetka 19. stoletja sem našla podatke za 60 gesel. Odkrila sem do zdaj prvi znani podatek o *sezonsstvu* v inventarju vasi Andovci iz leta 1781. Iz 1793 je podatek o tem, da so hodili Andovčani na sezonsko delo tudi na Alföld, nižinski del Ogrske, ki je oddaljen od Porabja 300–400 kilometrov. Pomemben podatek za dopolnitev gesla o *stavbnem gradivu* je, da so v Otkovcih leta 1785 že gradili hiše iz blata, pomešanega s slamo. Taka hiša se je imenovala "sauc", kar je zapisano v slovenščini (Satz). Drugod je ohranjen porabsko-slovenski narečni izraz za greben (šket). V Števanovcih se pojavi hiša s črno kuhinjo in sobo z *lončeno pečjo* že ob koncu 18. stoletja (1794). Informatorji v preteklih dvajsetih letih niso več poznali kašče. Inventar Otkovčana iz leta 1793 našteva med nepremičninami tudi *kaščo*. Poleg materialne kulture najdemo tudi podatke za družbeno kulturo. V Sakalovcih so si leta 1822 delili dediči tudi stroške *pogreba*. Duhovnik in učitelj sta dobila 2 forinta 24 krajcarjev, za pogrebščino in grobarja so dali 2 forinta 15 krajcarjev, "molitev za pokojne duše" je stala forint, deske za krsto so kupili za forint 45 krajcarjev. Stroški pogreba so skupno znašali 6 forintov 84 krajcarjev. Toliko je bil takrat enoletni zaslužek hlapca.

Pri geslu "kovač" se lahko uporabljajo podatki o opremi *kovačnice* v Slovenski vasi iz leta 1794. Najtežje je najti opis kmečke noše, zato je dragocen inventar ženske in moške noše z Verice, leta 1797. Med kosi ženske noše je omenjena *avba*, ki so se je spomnili le redki informatorji. Iz Števanovcev (1793) in Andovcev (1783) je podatek o *sušenju hrušk in sliv* ter o pleteni posodi, na kateri jih sušijo. *Brana z železnimi zobmi* se pojavi v Otkovcih že ob koncu 18. stoletja (1785). Zanimiva je opomba o tem, da so iz Slovenske vasi hodili ječmen kupovat v Gradec.¹¹

O načinu življenja Slovencev na Madžarskem pričajo tudi dokumenti *Škofijskega arhiva v Szombathelyu*. Prvi škof, János Szily je podpiral Slovence v Slovenski okroglini. Njegova prva vizitacijska pot (1778) je vodila na Gornji Senik. V vizitacijskem zapisniku so ohranjena *ledinska imena* cerkvene posesti (Topoldje, Dečkin breg, Cerkevni gaj, Grebenjšček ipd.)¹²

Arhivski podatki so torej lahko vir za etnološko preučevanje Slovencev na Madžarskem. Za raziskovanje je potrebno znanje madžarščine, veliko časa ter potrpežljive vztrajnosti.

10 Mária KOZÁR, Felsőszölnök, Száz magyar falu könyvesháza, Budimpešta 2000.

11 Dokumenti monoštrskega sodišča, Arhiv Železne županije, IV. 193/d.

12 Škofijski arhiv, Szombathely, Canonica visitatio 1778.